

Nemzet a magasban

Salamon Konrád: *A harmadik úton*
Magyar irodalmi és történelmi sorsfordulók

iváló politika-, tár-
sadalom- és mű-
veltségtörténeti esszékö-

tettel gyarapodott könyvtárunk: Salamon Konrád a XX. század és a XXI. századelő demokratikus népi-nemzeti gondolkodásáról és módosulásairól adott meggyőző és tömör összefoglalót. A könyv nyelvezete példásan szabatos és olvasmányos. Az eredetileg szakmai tanulmánynak és főként újságcikknek írt írásokat azért nevezem esszéknek, mert ezek az utóbbi húsz évben keletkezett munkák írói stílusukra nézve is a legjobb hazai hagyományokat követik. A kötetben tárgyalt népi irodalom jelességei – legjobb zenészeink is! – mindnyájan a toll mesterei és művészei voltak. Az irodalom és az újságírás különböző műfajait gazdagították röpirataikkal, riportjaikkal, szociográfiáikkal, néprajzi, folklorisztikai, történelmi és hungarológiai eszme-futtatásaikkal.

Salamon Konrád munkáit első kötete, *A Márciusi Front* (1980) megjelenése óta számon tartom és olvasom. Ha azzal a művével egy korábban elhanyagolt – holott ma is sok mindenben követendő – szellemi reformmozgalomra irányította érdeklődésemet, akkor *A harmadik úton* cikkgyűjteményével a Németh László, Bibó István s még számos kiválóságunk nevével fémjelzett „harmadik út” – a Márciusi Fronthoz is szorosan kapcsolódó gondolat – értelmezésében segít eligazodni. Minthogy a harmincas évek népi mozgalmának legfontosabb politikai eseménye éppen a Márciusi Front volt, szeretnék rá külön is kitérni.

Ha a magyar demokratikus törekvések utóbbi bő másfélszáz éves történetét áttekintjük, akkor egy logikusan összefüggő szellemi folyamat bontakozik ki szemünk előtt. Ennek a folyamatnak az egyik fontos

MAGYAR NAPLÓ KIADÓ,
2011

láncszemét szemlélhet-
jük a „harmadik út” el-
vét követő Márciusi

Frontban. E mozgalom látszólag gyöngének bizonyult a harmincas-negyvenes évek ropant erejű politikai és háborús présének megterhelése alatt, de – *eszmetörténeti* hatására tekintve – napjainkig is példaadó szellemi alapvetésnek tarthatjuk. A Márciusi Front a harmadik utas gondolkodás gyakorlati megnyilvánulása volt 1937. március idusán és a körülötte eltelt években. A harmadik út fogalmát gondolkodásunkba ültető Németh László így értelmezte 1943-as szárszói beszédében ezt az irányzatot: az egyik út az egyéniséget elszűrítő nemzeti és nemzetközi kollektívizmus útja – a náciizmusé és a bolsevizmusé –, a másik pedig az egyéni érdeket mindenek fölé helyező, gyarmatosító tőkés társadalmak útja. Az egy kalap alá vett hitlerizmus és sztálinizmus még ma is meghökkenti az idősebbeket – köztük engem is –, de van annyi közös vonás bennük, hogy kedvem elég hamar elpárolog a vitától. A diktatórikus „szörnyállamokhoz” és a „forgolódo tőkés birodalmakhoz” képest van szükségünk egy harmadik útra, amelynek irányát a minőség elve, az egyén tisztelete és a közösségi érzés harmóniája határozza meg. A közösség formája a nemzet, amely nem más nemzetek leigázásával, hanem saját adottságainak minőségi kibontakoztatásával törekszik boldogulásra, s ha már szocializmus, akkor a jogegyenlőségre és a békés alkotómunkára – nem pedig az osztályharcra, illetve a genetikai felsőbbrendűsége – alapozott szocializmus. A nemzeti álláspont nem a *nemzeti öncélúság* útvesztője tehát, amelyet Fülep Lajos bírált már a harmincas évek első felében, hanem a *modernizálás* föl-

felé vezető lépcsője vagy szerpentinje a harmadikutas gondolkodás szerint. A mások által lenézett (és Illyés Gyula által mindig ol-talmába vett) magyar „provincia” pártfogói szemmel tartása és fölemelése Európához a kiművelt fők közreműködésével. A mozgalom társadalmi alapja az ország terheinek javát a vállán hordó, anyanyelvünket megőrző parasztság és a vele érző, de az egész társadalommal és annak kultúrájával ugyanúgy törődő értelmiség, el nem hanyagolva a városi polgárok, iparosok, ipari munkások és alkalmazottak rétegeit.

Demokratikus megmozdulásaink sorát áttekintve visszamehetnénk akár a Martinovics-féle összeesküvésig is, de most csupán 1848. március 15. *Mit kíván a magyar nemzet?* tizenkét pontjáig tekintek vissza az időben, hogy az 1937-es Márciusi Frontot egy eszmetörténeti folyamat szerves és elidegeníthetetlen részeként szemlélhessük. 1848. március közepétől 1989. október 23-áig szeretném meghúzni azt a nyílegyenesen kirajzolódó vonalat, amely demokratikus törekvéseinket legfontosabb sorskérdéseink visszatérő megoldási kísérleteiként rajzolja meg. Legszívesebben meg is hosszabbítanám ezt az egyenest a jövő irányában, mert a márciusi eszmékből sok minden máig sem valósult meg, s újabb sorskérdések is fölmerültek, az utóbbi negyed században például az eladósodásunkban rejlő fenyegetettségünkkel – a nemzetközi fináncióktól. Az elhamarkodott rendszerváltás visszaültette a korlátlan lehetőségek asztalához a nagytőkét és a nagybirtokot, az adósságszpirál ismét egy újfajta gyarmati léttel fenyeget, s az 1920-as határokkal szétszabdalt magyarság számára az európai fórumokon méltó partnerként fellépő demokráciánk csupán részben tudták kivívni nemzeti egységünket.

A Márciusi Frontot is magában foglaló demokratikus törekvéseink történelmi folytonossága kiterjedt a kiegyezési politikát fölülbíráló 1900-as, 1910-es évek nagy szellemi teljesítményeire: a kontinuitás képzeletbeli egyenese érinti az 1918 októberében kialakított köztársasággal tetőző, de sajnos meg is rekedő nagy írói célokat és politikai ter-

veket – Ady és Babits életművét, Jászi Oszkár elképzeléseit, Kossuth elveinek továbbgondolását a Duna-menti népek között. Úgy képzelve el az egymás mellett élő népek együttműködését, ahogyan nagy zeneszerzőink, Bartók és Kodály, majd Németh László gondolta el. Látni vélem, hogy ez az összekötő vonal metszi a sok éves munkával előkészített és megszervezett 1937-es Márciusi Frontnak az 1848-as tizenkét pont mintájára megfogalmazott kiáltványát, majd a Történelmi Emlékbizottság 1942. március 15-ei, jórészt háborúellenes, hazafias tömegtüntetését a fővárosban. Érinti ez az egyenes az 1956. október 23-án, az egyetemisták által kibocsátott, ugyancsak 1848-as mintájú tizenkét pontot, és továbbhalad az 1989-es rendszerváltozás fordulópontján, október 23-án, a köztársaság kikiáltásán s azon az ünnepélyes aktuson, amelyben Antall József, a későbbi miniszterelnök átadta a Tizenkét pont korszerűsített változataként petícióját Szűrös Mátyásnak, aki azt elfogadta és szentesítette, meghajolván a magyar nép és nemzet akarata előtt. Mint minden ilyen eset megítélésében természetesen ekkor is mellőzhetetlen szempont a világpolitikai helyzet, amely az eseményeknek kedvezett; a helyes döntés egy kis ország életében rendszerint annak is függvénye, hogy megragadja-e a kínálkozó alkalmakat.

E folyamatban mindig is elismerte a demokratikus szellemű hazai szakirodalom – így Salamon Konrád könyve is – az eszmetörténeti összefüggést, legnemesebb történelmi hagyományaink továbbélését: a *Mit kíván a magyar nemzet?* 1848-as tizenkét pontja visszatérően modellt adott a hazafias érzelmű demokratikus erőknél ahhoz, hogy a sokszor meghiúsult, előbb-utóbb diktatúrákba és idegen hatalmak beavatkozásába fült függetlenségi, felszabadulási és népjóléti mozgalmak hagyományait és a bennük rejlő erkölcsi energiákat frissítsük föl, s töltsük meg időserű tartalommal.

A hasonlóságok észrevétele mellett azonban föl kell ismernünk az eltéréseket, a helyzeti és tartalmi különbségeket is, hogy hagyomány és újítás szerves egységében gyarapíthas-

suk, mélyíthessük nemzeti önismeretünket. 1848, 1918, 1956 és 1989 többnyire „tizenkét pontos” kiáltványban meghatározott követelése mind egy-egy forradalmi megmozdulás közvetlen előzményeiként működtek. Ám az események előbb-utóbb vagy véres megtorlásba torkolltak az ellenfél túlereje okán (1848–49, 1956), vagy végzetesen eltorzultak egy nagyhatalom által támogatott agresszív politikai csoport diktatórikus fellépése miatt (1918–19-ben, majd 1948-ban), vagy pedig nehezen tisztuló ideológiai zűrzavart idéztek elő a különböző érdekcsoportok vetélkedése és a világgazdasági kiszolgáltatottság miatt (az 1989 utáni években). Az elérhető gazdasági függetlenségre törekvő politikai erők ma – reméljük: nem csupán pillanatnyilag – az önálló-ság visszanyerésének irányában hatnak.

1937 Márciusi Frontját az különbözteti meg a fentebb említett megmozdulásoktól, hogy ekkoriban a helyzet sem a forradalmi, sem a reformmozgalomnak nem kedvezett, mert

- 1) a harmincas években, 1933-mal kezdődően, a gazdasági világválság elmúltával, illetve a háborús készülődésben támadt konjunktúra miatt átmenetileg enyhült a nyomor és a munkanélküliség;
- 2) az ország mindenekelőtt a Trianon ütötte sebek orvosolásával volt elfoglalva; a magyar lakosság szemében ez részben elhalványította a szociális és függetlenségi kérdéseket, részben pedig hiú reményekkel töltötte el a fegyverre fogható férfilakosságot;
- 3) a Márciusi Front demokratikus megmozdulása főként a nemzeti érzésű értelmiségből, a népi írókból és a velük rokonszenvező diákokból toborzódott, és kevés kapcsolatot tudott kiépíteni más társadalmi csoportokkal, például a szociáldemokraták tömegpárttal;
- 4) a mozgalomnak alig voltak fórumai, alapját néhány száz példányos újságok és kevesek által elérhető könyvek alkották;
- 5) gyarló hagyományaink annyira megosztották társadalmunkat, főként az értelmiséget, hogy még a másik ellenzéki tábor, a radikális és polgári baloldal is – cse-

kély kivétellel (mint József Attila, Bálint György, Cs. Szabó László, Márai Sándor, Demény Pál s még néhány más, nagy látókörű egyéniség) – inkább gáncsolta, mint támogatta a népiek által kezdeményezett mozgalmat. Csupán az 1942. március 15-ei, antifasiszta és háborúellenes megmozdulás tudta egy történelmi pillanatra egyesíteni a fővárosban a magyarok sokaságát.

Mindezekért a Márciusi Frontnak hiába voltak merész törekvései a náci németektől való függetlenségre, a feudális viszonyok felszámolására, a szociális különbségek enyhítésére, a parasztfiatalok értelmiségivé képzésére és az ipari üzemekre is kiterjedő mozgósítására – a mozgalomnak csupán erkölcsi sikereiről beszélhetünk, mint a nagy drámák elbukott hőseinél. Tudjuk: az uralkodó földbirtokos és nagytőkés osztályok (a származásuk miatt üldözöttek és emigránsok kivételével) egy darabig haszonélvezői lehettek az átmeneti hadisikereknek (ne felejtsük meg itt Teleki Pál önfeláldozó tiltakozásáról), s a trianoni kárpót-lás rossz ügyekkel lejárátódva és hamaros bukásra ítéelve történt meg. A katonai és a rendfenntartó hatalom a rossz alkukat megkötő urait (vagy éppen a német érdekeket) szolgálta – *forradalmi megmozdulásokba* vagy hathatós gyakorlati reformokba tehát nem csaphatott át a szellemi területre szorult reformmozgalom.

A harmadik út gondolata, a népi mozgalom és a belőle sarjadt Márciusi Front *szellemi és erkölcsi értelemben* így is a hazai demokrácia történetének legfontosabb társadalmi megmozdulásai közé tartozik. A mozgalom hamar ledobta magáról az egyik előzményét képező Bartha Miklós Társaság egyes személyekben megnyilvánuló szélsőjobbos sallangjait, emelt fővel került ki a Gömbös Gyula- és Kozma-féle megkísértetésből (ebben még Móricz Zsigmondnak is fontos szerepe volt), és összetartó szellemi várat épített a népi írók esztétikai értelemben is értékes társadalomismereti munkáiból. Szövegségest talált viszont a korszak legerélyesebben föllépő ellenzéki politikusában, Bajcsy-Zsilinszky Endrében. A Márciusi Front nem nevezhető országos mozgalomnak.

Mégis fényes bizonyosága a magyarság szabadságakarátának, jogegyenlőségre törekvésének s annak, hogy a nemzetiszocializmust a *nemzeti demokrácia* elveinek alapján lehet cáfolhatatlanul elutasítani, amennyiben legjobb hagyományainkhoz s az idők parancsához igazodunk. Az elvek síkján eljuthatunk a nemzeti egységfront és legalább a szellemi ellenállás gondolatáig akkor is, amikor minden ez ellen fog össze a nagyhatalmak suttajába szorítva. Így volt ez akkor is, ha a népi mozgalomnak számos kártékony befolyást kellett levetkőznie az évtizedek folyamán, az egymást váltó politikai korszakok és rendszerek manipulációs törekvései miatt. Igen tanulságosak Illyés Gyula szavai, amelyeket az író az ágyútölteléknek szánt parasztfiatalok védelméül hangoztatott: az ideológiai „parasztfogást” minden formájában el kell utasítani. Illyés ezt még a náci befolyás és a háborús politika idején, a harmincas évek végén fogalmazta meg, de szava 1945 után, a NÉKOSZ történetében és utókorában újból értelmet kapott. A „honnan jössz” és a „hova mész” kérdéseit ő tette helyére, amikor kellett, 45 előtt és után egyaránt. Salamon Konrád jól érzékelteti egyik cikkében a népi kollégisták különös, ellentmondásos történetét. A bolsevista beavatkozást nem kerülhette el ez a mozgalom, de a szétszóródás után is kiváló egyéniségek sokasága került ki belőle, akik a nemzeti szellemet erősítették.

Tisztában vagyok azzal, hogy a harmadik út és a Márciusi Front eszméi valóra válthatatlan vágyálmoknak bizonyultak. Egyhamar nem lesz itt Kert-Magyarország sem konkrét, sem jelképes értelemben, bármennyire is szeretnénk nem is kevesen. Jórészt platóni magasban lebeg továbbra is. Szerencsére mindig akadnak, akik „művelik kertjeiket”, úgy ahogy már Voltaire is értette. Távlati céljainkból mégsem mellőzhetjük az eszmét. Fokról fokra megvalósul belőle valamelyik rész – igaz, hogy sok mindent visszavon belőle a történelem, mint 1990 után a magántulajdon korlátozását, mely 1937-ben még oly vonzón és mértéktartón hangozott. Az újra és újra fellángoló szellemi mozgalmaink

mégis erőt merítenek ebből a hagyományból éppúgy, mint a többi, egymást újrakezdő és folytató demokratikus reformkísérletünkől és forradalmunkból. 1989 példája a köztársaság kikiáltásával, a parlamenti demokráciával éppúgy ezt igazolja, mint később az európai közösségbe való besorolásunk vagy mint a más országban élő magyarok kettős állampolgárságának kivívása.

Salamon Konrád egy sokszor kikezdett, olykor méltatlanul kisajátított fogalmat élesztett föl és vizsgált meg tüzetesen. A Magyarországra méretezett *harmadik út* gondolatát elevenítette föl, szigorúan ragaszkodva a tényekhez s a főként kulturális és demokratikus értelemben felfogott, progresszív magyar érdekekhez. Nem hiú ábrándokat kerget, amikor áttekinti a század első felében megalakult szellemi frontokat és azok befolyásos egyéniségeit és magányos bölényeit (a bírálhatókat is, mint amilyen például Szabó Dezső volt), hanem a mindenkori valóság és a legjobb nemzeti hagyományaink összeforrasztására törekszik. S nem téveszti el a társadalmi tradíció és modernizáció közötti mezsgyét, mely azonban nemcsak elválaszt, hanem az átjárást is lehetővé teszi közöttük. A kultúra – helyesen – arisztokratikus, a modern társadalom pedig – ugyancsak helyesen – demokratikus fogalom az ő értelmezésében. Egyik a másiknak témát és tennivalót, illetve szellemi vérteteket kínálhat, de a politika nem gyűrheti maga alá a kultúrát, még közvetett formában sem, mint ahogy azt nemrégiben, a liberális kormányzás idején tapasztalhattuk.

Salamon Konrád elfogulatlanul ítéli meg a mindmáig (különösen az irodalmi életben, de olykor még a politikában is) érzékelhető népi–urbánus ellentéteket, amelyek vágyálmaink szerint előbb vagy utóbb elhalnak, különösen, ha oktatási és művelődési gyakorlatunk végre a hazai sínré talál, s nem kalandozik el valamilyen külföldi mintájú vagy részvételű propagandagépezet vakvágányaira, ahol, úgy lehet, nagy pénzek várnak az ügyeskedőkre, de a művelődéspolitikai csak vesztegel. Arra számíthatunk, hogy a legjobbjainban Európára mindig nyitott ma-

gyarság szellemi tartalékai erősebbnek bizonyulnak a guruló dollároknál, euróknál, de a száználmasan csekély s így is késlekedő péterfilléreknél is.

A Magyar Napló Kiadó Salamon Konrád nélkülözhetetlenül fontos könyvével egy időben megjelentetett zsebkönyvtársorozatában ad egy kis válogatást a népi mozgalom egyik legkövetkezesebb demokratája, Kovács Imre

írásaiból is. Ennek az életműnek a tükrében is láthatjuk, hogy Salamon a népi és a nemzeti függetlenségi mozgalom legjobbjainak szellemét viszi tovább: együtt szemlélhető e két könyvben az apák és a fiúk gondolkodása, amint egyik a másikat készíti elő, illetve fejleszti tovább alkotó módon, föl nem adva a reményt.

ALFÖLDY JENŐ

ALFÖLDY JENŐ (1939) irodalomtörténész, kritikus. A Nemzeti Tankönyvkiadó nyugalmazott főszerkesztője. Legutóbbi kötete: *A megszenvedett éden* (2010).